

A TEREMTŐ KONZERVATÍV HAGYOMÁNYA

FLICK L Á S Z L Ó

A legtöbb szavunk jelentéséhez nem definíciók útján, hanem a szavak használata során jutunk el. A „konzervatív” kifejezés hallatán azonban az az érzése támadhat annak, aki a fogalmat magára nézve valamilyen formában igaznak véli, hogy számos „konzervatív” jelentés kering a köznyelvben, a nyelvhasználók egy része viszont mást ért alatta, mint amit ő maga. Nem az olyan különbözőségekre gondolunk itt, amelyek eltérő hangsúlyokból erednek, hanem olyanokra, amelyekkel a meg nem értettség érzése párosul. Jóllehet, mi magunk magabiztosak lehetünk a fogalom helyesnek vélt használatában, valójában a konzervatív többszólamúság mellett már ellenfeleink is elkezdték diktálni, hogy mit is jelentsen.¹ Az ehhez hasonló helyzetekben alakul ki az az önmeghatározási kényszer, amelyben egyértelműség híján már kísérletet kell tennünk a meghatározásra: meddig tart az, amire mi gondolunk, és hol kezdődik valami más. Akár át is engedhetnénk másoknak a lehetőséget, hogy megmondják, milyennek kellene lennünk, de örömteli fejlemény, hogy az utóbbi években vita kezdődött arról, hogy mit is jelent „konzervatívnak” lenni. Ezt a gondolkodásmódot nemcsak a hagyományközpontúság jellemzi, de gondolati áramlatát is egymással vetélkedő hagyományok tarkítják. A következőkben először a teória területén két ilyen rögzült konzervatív nézőpontot, pontosabban az elméleti és a gyakorlati attitűd különbségeit vesszük górcső alá, s ezután a lehatárolásból kirajzolódó politikai konzervativizmus praxisának egy kihalóban lévő, de mégsem védett politikai állatfajára, az államférfi toposzára térünk át.

AZ ELMÉLETI ÉS A GYAKORLATI KONZERVATIVIZMUSRÓL

Már korábban is váltott ki ellenérzést,² ahogyan le szerették volna venni a keresztvizet az Orbán-kormányról vélt álkonzervativizmusa miatt, de a legnagyobb visszhangot talán az a vita váltotta ki, amelyet a *Kommentárban* meghirdetett új jobboldali zászlóbontás indított el. Békés Márton gondolatainak³ kritikája három év alatt kétszer is megjelent a nyilvánosságban⁴ és minden alkalommal

1 Czopf Áron: A konzervatív tudat dekolonizációja. *Kommentár*, 2018/ 5–6.

2 Lásd például: G. FODOR Gábor: *Amikor az érdek moralizál*. <https://gfg.blog.hu/2012/09/10/amikor_az_erdek_moralizal> és MEGADJA Gábor: *Milyen egy igazi konzervatív?* <https://mozgasterblog.hu/milyen_egy_igazi_konzervativ.html>.

3 Békés Márton: Új jobboldal. *Kommentár*, 2019/1.

4 KÖRÖSÉNYI András – MÁNDI Tibor: *Miért nem vagyunk „új jobboldaliak”? <<https://www.valaszonline.hu/2019/05/06/miert-nem-vagyunk-uj-jobboldaliak>> és Körösenyi András előadása a Magyar konzervatívok sikeres 30 év után című budapesti konferencián 2022. június 2-án: <<https://www.valaszonline.hu/2022/06/14/korosenyi-andras-konzervativizmus-uj-jobboldal>>. Utóbbi nemrégiben konferenciakötetben is megjelent: *Magyar konzervatívok sikeres harminc év után*. szerk. MOLNÁR Attila Károly, Századvég, Bp. 2023.*

viszonzásokra talált.⁵ Bár Körösényi András és Mándi Tibor reakciója az új jobboldaltól elhatárolt „igazi” konzervativizmusról szól, a vita forrását valószínűleg nem a konzervativizmus határai, hanem az élet különböző területeinek nézőpontkülönbsége jelentette. Ahogyan a nemzetközi, úgy a magyar konzervatív önkép sem egységes, melyben itthon talán a legmélyebb vízvonalat az elméleti és gyakorlati fókuszú megközelítések közötti különbség jelenti. A vita ugyanis szövevényes viszonyrendszerben zajlik a politikáról elmélkedők és a politikában cselekvők egymástól nem független játékterében. Márpedig a megrengő és a cselekvő hajlamos eltérő mércék szerint megítélni az élet dolgait.

Egy régi kettősség, a *vita contemplativa* és a *vita activa* közötti feszültség húzódik az „igazi konzervativizmus” kérdése mögött, ami a leglátványosabban a szerepek közötti átfedésekben nyilvánul meg. Ha egy politikatudós a politikát alakítani kívánva, közéleti szerepet vállal, belép a politika területére, ott már nehezen hivatkozhat az autonóm tudós politikai sérthetlenségére és objektív tekintélyére. A tudományos igazságokat ugyanis le kell tudnia fordítani politikai igazsággá. Hasonlóképpen, egy politikus sem remélheti, hogy politikai befolyására és politikai igazságára hivatkozva tudományos érdemeket szerezhet. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a tudomány világában járatos ember ne válhatna sikeres politikussá, vagy hogy a politikában harcedzett személy ne válhatna eredményes tudóssá. Lehet ugyan kamatoztatni más területeken szerzett tapasztalatokat, de mindig az adott terület mércéinek megfelelően kell azt alkalmazni. Ez a probléma teszi a konzervativizmus kérdését is gyakran megosztóvá: milyen mércével mérendők azok az eszközök, amelyek a józan ész védelmét szolgálják?

Két konzervatív műfaj áll tehát szemben egymással ebben a kérdésben. Az egyik az elméleti konzervativizmus, amelynek karakterét nem képviselőinek tudományos

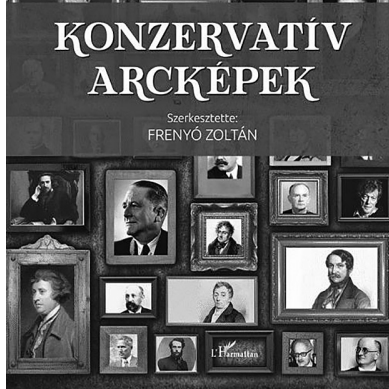
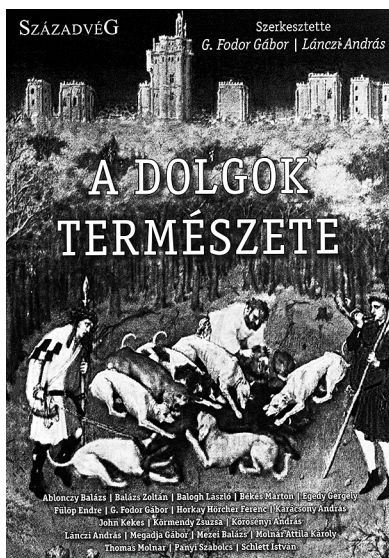
foglalkozása határozza meg, hanem a tudomány paradigmája, vagyis a teória számonkérése a praxison. Űzője a gondolkodástörténet általános mintázata alapján ismerteti az *egyetlen* lehetséges konzervativizmust, és a már egyszer, egy adott kontextusban leírt válaszokban akarja meglátni annak kötelező ismérveit. A gondolkodástörténet elmeséli, hogy milyen fogalmak és eszközök határozták meg a konzervativizmust különböző időkben és korszakos kérdésekben, majd az elméleti konzervatív ezeket az eszközöket univerzális értékeként abszolutizálja, amelyek ezután számonkérhető céllá válnak számára. A konzervativizmusról való gondolkodás elméletközpontú műfaja elsősorban olvasmányélményekből táplálkozik, amely alapján lajstromba vehetők, katalogizálhatók a mindenkorai konzervatív értékek. Makulátlan ideáiba nem rondított bele az ellentmondásokkal teli politika valósága, ezért laboratóriumi körülmények között képes szemlélni a mindig következetes, önellentmondásmentes konzervativizmust, amely megideologizálhatóvá válik számára a konzervatív „kánon” alapján.

A gyakorlati konzervatív ellenkezőképpen jár el: nem a gondolkodástörténet, hanem a praxis kérdéseit teszi fel, és mindig azokra keresi az *éppen* konzervatív választ. Így nem szedi pontokba a konzervativizmus időtlennek gondolt értékeit, nem ír fel univerzális receptet a helyes gyakorlatra, nem tesz kísérletet arra, hogy meghatározza annak egyetlen konkrét működését. Ez nem azt jelenti, hogy gondolkodásának gyökerei ne lennének megtalálhatók a múltban, vagy hogy ne lenne értő olvasó. Megértő ugyanakkor a gyakorlati politikus problémáival szemben, és olvasmányélményeit a megértés ezen szemüvegén keresztül kéri számon; a gondolkodástörténetben pedig nemcsak az állandót, de az éppen alkalmazhatót keresi.

a konzervativizmus a józan ész védelmét szolgálja

5 KARÁCSONY András: *Konzervativizmus – jobboldal: Wahlverwandtschaft, avagy idegenek egy szobában?* és LÖFLER Tibor: *Lehet más a konzervativizmus?* <<https://www.valaszonline.hu/2019/05/22/karacsony-andras-loffler-tibor-valasz/>>; GRÓB László: *Az igazi „konzerv”*. *Kommentár*, 2019/3.; SZILVAY Gergely: *Ki is az igazi konzervatív? – válasz Körösényi Andrásnak*. <https://mandiner.hu/cikk/20220614-szilvay-gergely-jobboldal_konzervativizmus_korosenyi_andras>

A MEGŐRZÉS PARANCSA

Mai magyar konzervatív szerzők esszéi
meghatározó könyvekről

Konzervatív kánon –
A dolgok természete (2009),
Konzervatív arcképek (2021),
A megőrzés parancsa (2022)

Közhelynek számít, hogy a konzervatívok a bevett szokásokra és az intézményekben kulminálódó tudásra támaszkodnak, a rutint előnyben részesítik a csapongással szemben, valamint a kiszámíthatót a kockázatos ellenében. A hagyományok alkalmazása nem technikai kérdés, noha az elméleti konzervatív hajlamos annak tekinteni. A *tekhné* előnye az, hogy nagyobb sikerrel járnak azok, akik megtanulják, mi a teendőjük.⁶ Egyféle hagyomány doktrínaszerű alkalmazása valóban mankót jelentene a politikus számára, de a politikában nem alkalmazható egy bizonyos módszer mindig, ugyanúgy, ugyanazzal a céllal. Ráadásul a valóságban a hagyomány többnyire kreatív alkalmazást igényel. Nincs hozzá használati útmutató, ahogy a Biblia történetei sem mindig ültethetők át az életünkbe, pláne nem szóról szóra, annak tanulságait mindig újra kell értelmezni az egyedi szituációk fényében. Ráadásul a politikai gyakorlatoknak sincsenek örökre rögzített céljaik, a gyakorlatokat sűrítő hagyományok plasztikusak, átalakulnak, hanyatlanak, szétesnek és eltűnnek.⁷ Éppen ez ad lehetőséget a konzervatív számára, hogy ha szükséges, teremtő politikát műveljen, s ne igazolja meddő ragaszkodásával ellenfelei bornírt konzervatívképét. Míg a doktriner konzervatív a gyakorlat állandó mércéihez ragaszkodik, addig a gyakorlati konzervatív a kontextusnak megfelelően újraértelmezi, aktualizálja a hagyományokat, és annak megfelelően fogalmazza meg, mi a teendő.

Mivel a két konzervatív műfaj más pozícióból tekint az élet kérdéseire, másként viszonyulnak egymáshoz és a politika gyakorlatához is. Az elméleti attitűd kisujjeltartónak, a gyakorlati pedig szervilisnek tűnik a másik nézőpontjából. Ennek oka, mint láttuk, a politikához fűződő eltérő viszonyban keresendő. Az elméleti konzervatív a politikatudományból kilépve szeretne tudománypolitikát folytatni. A politikai szecesszió műfajában jeleskedik: a politikával foglalkozik, de kivonul a politika szövevényes világából, ezért valójában egy apolitikus pozícióból szeretne hozzájárulni egy-egy politikai kérdés megválaszolásához.⁸ Így születik meg az elméleti, apolitikus mérőedénybe tuszkolt konzervativizmus képe. Mivel ebben az esetben a politikai valóság ellentmondásos kérdéseitől függetlenített műfajról van szó, az elméleti konzervatívnak mindig függetlenítenie kell saját pozícióját a progresszív liberalizmustól és az új jobboldaltól egyaránt. Az elméleti konzervatívval ellentétben a gyakorlati konzervatív nem tart látszólagos távolságot a politikától, ezért nem törekszik a gondolatok megfogalmazásakor az egyenlő távolságtartásra sem; megnyilatkozásainak függetlensége éppen ezért nem is kisebb, mint a tudomány elefántcsonttornyából szemlélődőké. Sőt előfordulhat, hogy a tudós véleménynyilvánítását kevesebb szabadság jellemzi, ugyanis objektív imázsa érdekében kénytelen a nyilvánosságban elhangzó, valamelyik politikai irányt éppen erősítő mondata után egy tompító, kiegyensúlyozó félmondatot tenni. A szalonképesség vágya és az ebből következő megfelelési kényszer a fősodor irányába önfeladáshoz vezet a „diszkurzív küzdelemben” (Czopf Áron), hiszen az egyensúlyozó megnyilatkozások sohasem állnak teljes mértékben a liberális fősoddal szemben, de mindig megosztóak lesznek a konzervatív oldalon. Fontos különbség tehát, hogy míg a tudós alkat vágyik a mindenkor fősodor megbecsülésére, addig a gyakorlati konzervatív fősodorra akar válni.

6 Vö. Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer*. ford. BONYHAI Gábor, Gondolat, Bp. 1984.

7 Alasdair MACINTYRE: *Az erény nyomában. Erkölcselemtani tanulmány* [1981] ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Osiris, Bp. 1999.

8 Vö. *Politikai szecesszió*. szerk. G. FODOR Gábor, Kortárs, Bp. 2003.

Ma azonban a liberális *mainstream* szemében minden, a józan ész nevében megfogalmazott, határozott állásfoglalás szalonképtelennek számít, ezért a nem semlegességre törekvő véleménynyilvánításokat mindig szalonképtelennek és radikálisnak fogják minősíteni. Sokan ezt tekintik – tévesen – vízválasztónak az „igazi” konzervatívok és a „nem is” konzervatívok között. Ez a radikalizmus azonban nem a konzervativizmust határolja le, hanem a konzervativizmuson belül húz választóvonalat az elméleti és gyakorlati paradigmák közé.

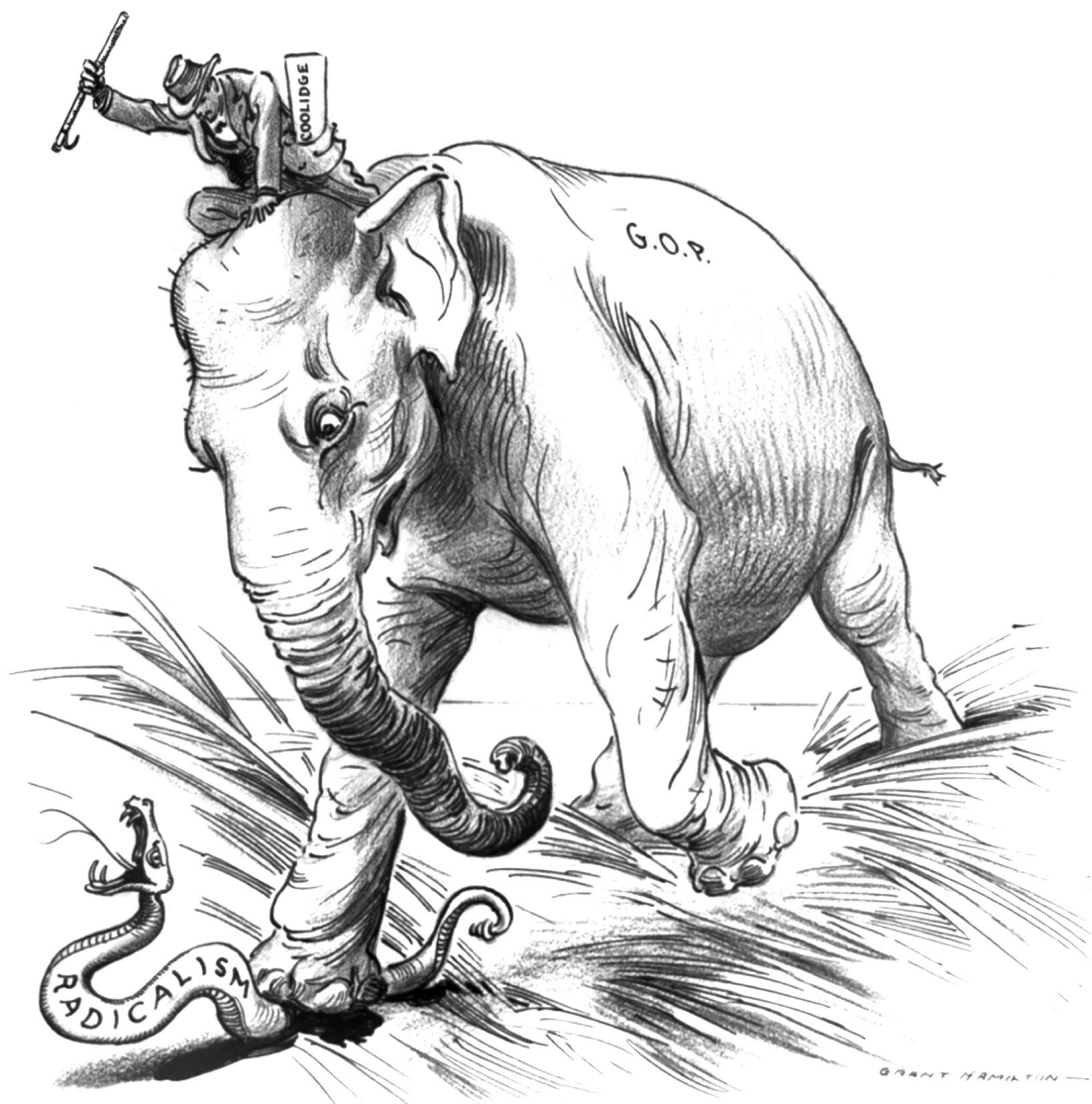
A SZEMÉLYTELEN FELELŐSSÉG KORA ÉS AZ ÁLLAMFÉRFIASSÁG

Könnyű belátni, hogy e két gondolkodásmód a politika világában más-más helyi értéket kap, a józan ész hatékony képviselőjére leginkább a politikai világ partikularitásaira is érzékeny, gyakorlatias attitűd képes. Felmerül a kérdés, hogy mi az, ami miatt mégis elméleti ellenzéket kapott a pragmatista új jobboldal. Az egyik lehetséges válasz erre a kérdésre, hogy a klasszikus konzervativizmus kiindulópontja sok esetben a *status quo* védelme volt, mára azonban a politikai sikerekhez, sorsa kézbevételehez tudatosítania kellett és fel kellett vállalnia reakciós/ellenforradalmi pozícióját, mely új testtartás megosztó álláspontot jelent. Mindemellett a progresszív liberális fősodor számára sem kedves gondolat a fennálló állapotok megbontása, ezért minden olyan törekvést, ami veszélyezteti hegemon pozícióját, szalonképtelennek, szervilizmusnak vagy populizmusnak fog megbélyegezni, ami komoly egzisztenciális kockázatot jelent a szakmai megbecsülés terén.

A *status quo* mindig intézményeken alapul, a személyek jelentőségének megnövekedése azonban mindig a változás ígérését hozza magával. Ez tapasztalható volt az elmúlt bő másfél évtizedben, mely idő alatt az uniós intézmények kudarcot vallottak valamennyi válságkezelésben, a nemzetállami vezetők ellenben felértékelődtek. Ebben a kontextusban fontos fegyvertény, hogy Orbán Viktor és Mateusz Morawiecki kormányai nem buktak meg a fáradhatatlan progresszív-föderalista támadások ellenére sem. Ezt tetézi még Giorgia Meloni tavalyi győzelme Olaszországban, illetve a spanyol jobboldal (Vox) előretörése Spanyolországban.

A progresszív *status quo* megbomlásának első lépcsője a rossz döntések számonkérhetetlenségének megszüntetése. Mivel sok helyen a döntések demokratikus legitimitációját felváltotta a „szakértő” legitimitációja, a közjóra hivatkozást pedig az ideológiai alapú moralizálás, a döntések elszemélytelenedtek. Megjelentek a szakértő politikusok, akik hajlamosak „saját szakterületüket az élet mértékéül szabni, ahelyett, hogy az életet szabnák saját szakterületük mércéjéül”.⁹ A manapság szalonképesnek számító politikai döntéseknek elsősorban nem az állampolgárok széles körében kell elfogadásra lelnie, hanem elsősorban a közgazdasági iskolák által is elismertnek, a „szakértő” NGO-k által pedig erősen támogatottnak kell lennie. Az igazán nagy probléma ott kezdődik, hogy gyakran a demokratikus és a szakértői döntések közötti határ kijelölését is szakértői kérdésnek tekintik, így szülehetnek például az újabb és újabb, a nemzetállami kompetenciákat csorbító nemzetközi ajánlások. A technokrata álarc mögött ráadásul gyakran az ideológiai mozgalmár szándéka húzódik, amely „szakmai állásfoglalásaival” saját doktrínáját szabja meg mércéül. Mivel a felelősség széteszlik a különféle bizottságok, szakértői ajánlások, NGO-vélemények között, a rossz döntések következményei pedig a haladás-hoz szükséges rosszként lettek elkönyvelve, a kormányzás felelősségét tulajdonképpen személytelenítették. Akkor léphetnek ismét a józan ész irányába a ma progresszív irányítás alatt álló közösségek, ha ismét személyessé válik a felelősség, mert akkor áll vissza a számonkérhetőség, és akkor térhet vissza a közjóra való hivatkozás is. A mostani válságos időkben pedig különösen nagy személyes rátermettségre volna szükség, amit röviden államférfiasságnak is szoktunk hívni.

9 Harold LASKI: *Limitations of the expert*. The Fabian Society, London, 1931. 9.

Régi megoldás –

Calvin Coolidge, későbbi amerikai elnök (1923–1929) még mint Massachusetts republikánus kormányzója (1916–1921) eltapossa a radikalizmust (Library of Congress)

Az államférfi toposza általában végletes időszakokhoz – válságokhoz és aranykorokhoz – kötődik. Manapság már elavult fogalomnak számít, mivel általában csak a történelmi idők hőseit szoktuk ezzel a kifejezéssel illetni. Jelen időben alkalmazva azonban már nem túl szalonképes kifejezés, mivel elitista, használata pedig politikai állásfoglalást, s így túlzott elfogultságot sugall. Nem véletlen, hogy élő politikusra nem „illik” államférfiként hivatkozni, manapság nagy formátumú politikusokat jellemzően csak *ex post* illetnek ezzel a jelzővel. Harry Truman, az Amerikai Egyesült Államok elnökének például sokak által idézett, 1958-as mondása szerint „az államférfi az a politikus, aki 10 vagy 15 éve halott”.

Nem is csoda, hogy a személytelen felelősség korában háttérbe szorult az államférfi toposza, részben ezért nem is könnyen megközelíthető az a kérdés, hogy milyen helye van a modern demokráciákban. Egyrészt a nagy személyes politikai teljesítmények komoly ellenállással találkoznak, mivel egy hangos kisebbség rossz lelkialkata, cinizmusa rendre felnagyítja a velük szemben gyanakvó érzéseket. Nem modern dologról van szó, hiszen saját jó hírnevét fordították már a perzsa háborúkat megvívó athéni államférfi, Ariszteidész ellen is, több mint kétezer-ötszáz évvel ezelőtt. A monda szerint úgy számúzték Athénból cserépszavazással, hogy még ő maga is saját maga ellen voksolt, miután egy írástudatlan is ellene szavazott, mert unta, hogy „mindenféle igazságosnak” nevezik őt. Természetes gyanakvás övezi a közjóra hivatkozva döntéseket hozó

személyeket, ami könnyen politikai fegyverré hangolható. Ennek ellenére nem szabad lemondani az államférfiasság érényeiről akkor sem, ha az jól használható ellenségképet ad a cinikusok kezébe.

A liberális demokrata államférfi képe mára önellentmondásossá vált.¹⁰ Konfliktusba került az egyenlőség elvével, mivel gyanakvás és ellenézés övezi annak az elvi lehetőségét is, hogy csupán kevés ember képes a kormányzásra. Másrészt pedig a politikai ambíciót és magabiztosságot sokkal inkább politikai kockázatnak, mintsem a stabilitás feltételének kezdték elgondolni, miután a személytelenített felelősség gondolata elkényelmesítette a modern embert. Mindennek pedig az az eredménye, hogy az erős államférfit támadják, azaz a sikeres és felelősségteljes vezetőt, és nem pedig a sikertelent és hanyagot. Utóbbiak ugyanis nem veszélyeztetik a képességekben mért egyenlőség eszméjét, gyenge teljesítményükkel pedig igazolják a szakértők mindenhatóságának létjogosultságát. Ezzel szemben csak az államférfiasság érényei teszik lehetővé a józan ész szerinti gondolkodást egy olyan korban, amikor hanyatlóban van a politika méltósága. Nem sok olyan, ma is aktuális hagyomány van a vezetés témakörében, amely egyértelműen konzervatív kategóriának tekinthető. *Az államférfi toposza valójában a teremtő konzervatív egyik lehetséges hagyománya.* Nem csupán egy politikai tevékenységet gyakorló, hanem a helyes politika feltételeit megteremtő személyről van szó, aki nehéz időkben is hagyományokból merít, nem receptkönyvből kormányoz, hanem a különböző tudásformákat aktualizálja az egyedi esetekben. Az államférfiság nem mesterség, nincs szüksége minden területen mély szaktudásra, „arra ott van a miniszterek meg a főhivatalnokok értékes tudása is”, inkább „a határterületeken való mozgás képességére” van szüksége, avagy „a különböző dimenziók egymásra vetítésének képességére”, „amiből kérdések következnek, következtetéseket vonnak le, és döntéseket hoznak”.¹¹ A körültekintő mérlegelés képessége és a határozott jellem szükségszerűen kiegészítik egymást:

„Részben az örök erkölcsi parancsok szabályai között kell jól tájékozódni, részben pedig jól kell tudni mérlegelni egy ország érdekét. Jól kell tudni mérlegelni életeket, illetve életeket fenyegető kockázatot, és akkor az embernek nem szabad gyávának lenni, mert a végén nem azt fogja tenni, amit helyesnek tart, hanem amit az erősebb kér tőle [...] egy megszilárdulás, egy bizonyos pontjáig eljutott személyiség nélkül földre sújtja az embert ez a szakma.”¹²

A gyakran elhangzó váddal ellentétben az államférfiúi politikát megkülönbözteti a populizmustól, hogy nem csupán a közhangulatot figyelembe véve hoz döntéseket, de egyben annak megfontolt, edukáló-mérséklő alakítója is. Egyszerre veszi figyelembe a pillanatnyi közérzületet, és próbálja azt mindig a szélsőségek felől a józan ész irányába terelni. Éppen ezért az érények sorában kiemelkedik a mértékletesség, úgy is fogalmazhatunk, hogy az államférfiasság „lényegében a mértékletesség művészete, annak megakadályozása, hogy a gyakran izgatott emberiség ne keresse, néha nagy gondolkodók bátorítása mellett, a különféle szélsőségek (hamis) kényelmét.”¹³ Az államférfi távolságot tud tartani a népszerű, de félvezető eszmékkal szemben, és ellen tud állni a józanságból kiközlő moralizáló érveknek. Ez azt is feltételezi, hogy erős kell felmutatnia a józan ész szempontjából szélsőséges kísértésekkel szemben. A kihívás mértéke szabja meg a reakció mértékét, mely formájában indokolt lehet akár a forradalmi „radikalizmus” is! A liberális trükk ez esetben azt jelenti, hogy a szélsőség ellen folytatott politikát bélyegzi szélsőségesnek, a politika jelentéseket író, szakértői bizottságokból való kiszabadítását pedig a „populizmus” tudományos berkekben gyakorta alkalmazott stigmájával jelölte meg.

az államférfi teremtő konzervatív hagyománya

10 Richard S. RUDERMAN: Democracy and the Problem of Statesmanship. *The Review of Politics*, 1997/4.

11 Az idézetek Orbán Viktor 2015. októberi Bibó Szakkollégiumbéli beszélgetéséből származnak.

12 Orbán Viktor szavai a KÉSZ Kaposvári Csoportja és a Polgári Magyarorszáért Alapítvány 2005-ös adventi közönségtalálkozóján.

13 RUDERMAN: *I.m.* 89.

A hatalom folyósója –

A római EUR-negyed központi épületének (Palazzo della Civiltà Italiana, Giovanni Guerrini–Ernesto Bruno La Padula–Mario Romano, 1938–43) külső folyósója (Wikimedia Commons)

KONZERVATÍV ÁLLAMFÉRFI

A fenti követelményekből az is következik, hogy az államférfi erényeivel rendelkező személy kétségtelenül elitista kategóriának számít a politikában, mivel feltételezi az emberek közötti minőségbéli különbséget. Nem véletlen, hogy az államférfiasságból (rendkívüli tettekből, amelyeket államférfiúi cselekedetnek nevezünk) több van, mint valódi államférfiakból.¹⁴ Ahogyan bizonyos mértékig mindenkiben lakozik a józan ész iránt rokonszenvező, némi konzervatív attitűd, úgy bizonyos mértékig mindenkiben meg van a lehetőség arra is, hogy törekedjen önmaga fejlesztésére a tudás, az alázat és a mérlegelés területén. Európának ma több személyes felelősségvállalásra, több államférfiasságra és több államférfira lenne szüksége. Ismét a közjóra s nem ideológiai célkitűzésekre hivatkozva születhetnének döntések, amelyek érdemi változást hozhatnának a bürokratizált, technokrata és progresszív politikában. A politikai életkort nem az életevekben mérik, hanem változtatásra való képességben. Éppen ezért nemcsak húsz-, de hatvanévesen is lehet valaki ifjúkonzervatív, ha törekszik az államférfiasság erényeinek csiszolására. ■

14 Patrick OVEREEM – Femke E. BAKKER: Statesmanship Beyond the Modern State. *Perspectives on Political Science*, 2019/1.